

הרב יהודה פויסט

פרשנות סיפורי רבה בר בר חנה לאורך הדורות בין ראליה לאלגוריה

מבוא

רבה בר בר חנה, אמורא מהדור השלישי, נולד בבבל עלה לארץ ישראל והפך לאחד מתלמידיו המובהקים של ר' יוחנן. בקובץ אגדות רבה בר בר חנה (במסכת בבא בתרא עג, ע"א-עד, ע"א) מרוכזים אחד עשר מסיפורי מסעותיו של רבה בר בר חנה בהם הוא מתאר אירועים מופלאים וחיות מוזרות, והם מהאגדות התמוהות בש"ס. בנוסף לכך יש בהמשך הגמרא שם ובמקומות נוספים בש"ס עוד מקבץ קטן של סיפורי פלאות הן של רבבי"ח, הן של ר' יוחנן והן של אמוראים אחרים. להלן נתייחס רק לחלק מסיפורי רבבי"ח שבמסכת בבא בתרא, אף שמבחינה ספרותית אין הבדל בין הסיפורים.

כדי לבחון את הפרשנות על סיפורי רבבי"ח לאורך הדורות יש צורך בעריכת האגדות והפירושים מחדש, ושתי מטרות בעריכה זו: האחת, הבאת מבחר של פרשנים שהתמודדו ופירשו אגדות אלו במשך השנים, כדי להפנות את תשומת הלב לפרשנות הענפה לאגדות חז"ל לאורך הדורות, הן האליגורית והן הרואה בסיפורים אלו עניינים ועובדות ריאליות. השנייה, ליצור רצף של פירושים אליגוריים בעזרתם אנו מתרגלים לסגנון חשיבה הרואה באגדות חז"ל התמוהות אליגוריה, ואנו יכולים להמשיך בדרך זו וליישם אותה אף באגדות אחרות שבש"ס. שיטה זו, יכולה להוות כלי בידי מורה הרוצה להכניס את תלמידיו לעולם האגדה על עושר רעיונותיו.

את הבאת הפרשנים והפירושים יש לעשות לא בדרך של נטילה מכל הבא ליד וציטוט של הנאמר, אלא בדרך של מיון, בעזרת בחירה של פירוש אחד, המתאים ביותר, לעניות דעתי, לאותה אגדה בודדת מבחינת התאמה למילים ולרעיונות המסופרים ומבחינת אופי הפירוש.

עריכת הסיפורים והפירושים תעשה עפ"י הקריטריונים הבאים:
א. הבאת הסיפור בשלמותו עם פירוש הרשב"ם, אשר מפרש את הסיפורים בצורה

רציפה, ותוך הסתמכות מוגבלת וממוקדת בשינויי נוסח, ורק במקרים שהדבר נעשה ע"י הפרשן עצמו, והוא נצרך לצורך הפירוש.

ב. תרגום מחדש של האגדה לעברית תוך הסתמכות מסוימת על תרגומים קודמים (שטינולץ אברמסון בגמרותיהם המתורגמות, ואחרים).

ג. ניסיון לאפיון הדרשה והבאת עיקרי המושגים והרעיונות שבה תוך כדי תרגומם לשפת הקוד האליגורית. באפיון הדרשה יש לשים לב למידת הדמיון והצמידות של האלגוריה לטקסט. האם הפרשן מתעכב על כל מילה בסיפור ורואה בה קוד אליגורי, או שמבטו הוא כללי ואינו רואה צורך בהתאמה מדוקדקת של כל מוטיב באגדה. ד. עיבוד הדברים ע"י כתיבת פרפרזה של הפירוש ונתינתו בלבוש ובלשון חדשים, המאחדים את כל הפירושים מבחינת הצורה והסגנון לכדי מקשה אחת. אומנם יתכן שיש בדרך זו של עיבוד, סיכון של איבוד חלק מהרעיונות המקוריים, אך ההפניה למקור, וציטוט, במקומות נצרכים, של דברי הפרשן במדויק, תוך סימון הקטע במירכאות כפולות, פוטרת בעיה זו.

בסיכומו של דבר אנו משיגים נקודת מבט הנותנת פריזמה רחבה של פרשנים, לאורך דורות רבים ומאזורים שונים, כשכל אחד מביט על האגדה ב"משקפיים" שלו, וביחד מצטיירת לנגד עניינו קשת נפלאה של רעיונות, השקפות עולם, הגיגים ומחשבות, ולכולם סיפורי רבה בר בר חנה מהווים את המסד והתשתית. רוב הפירושים שלהלן משלבים בצורה חלקית או מלאה פרשנות אליגורית לאגדה, אך הבאתי גם פירושים הרואים בסיפורים אלו הד לעניינים ריאליים ובסיכום הדברים אכתוב דעתי ביחס לגישות אלו.

אגדות רבה בר חנה - תרגומיהן וביאוריהן

1. "אמר רבה, אשתנו לי נחותי ימא: האי גלא דמטבע לספינה, מיתחזי כי צוציתא דנורא חיוורתא ברישא, ומחינן ליה באלותא דחקיק עליה: אחיה אשר אחיה יה ה' צבאות אמן אמן סלה, ונייח".

רשב"ם:

"דמטבע - שרצה לטבוע. אית ליה ברישא - שהולך לפניה. צוציתא דנורא חיוורתא - אש לבנה ומלאך מזיק הוא. אלותא - מקלות כמו לא באלה ולא ברומח במסכת שבת (דף סג). אמן אמן סלה - גרסינן. ונייח - מזעפוי".

תרגום:

אמר רבה: סיפרו לי יורדי הים: הגל הזה שמטבע את הספינה, נראה כמו זוהר של אש לבנה בראשו, ואנו מכים אותו באלות שחקוק עליהם: "אהיה יה' צבאות אמן אמן סלה" ואז נח הגל.

המבאר: הרב שלמה צדוק (המחבר בן זמננו מירושלים)

בספר: מדרש שלמה המאור לאגדה, ירושלים תשנ"ח, עמ' תיט תכ.

דרך הביאור:

רציונלית עפ"י שיטת הרמב"ם והמאירי ובשילוב פרשנות אלגורית.

קודים:

האלות שחקוק עליהם "אהיה יה' צבאות אמן אמן סלה" - תפילה וצעקה לה' והישענות וביטחון בשמו יתברך.

הביאור:

"כל זה תיאור לגלי הים והערבולות (טיפון) המתנשאים לגבהים. ומרוב מרוצתם יתלהטו בראשם ברקים ורעמים, ובמרוצתם ישטפו ויטבעו לספינותיהם, ולפעמים יעברו גבולות ימים לשטוף ולהפוך ערים וארצות כמוך, ולנוכח זאת אין עצה ואין תבונה אלא לצעוק ולשפוך שיח ותפילה לשיי, להקים סערה לדממה, ולישען בשמו יתברך."

2.

"אמר רבה, אישתעו לי נחותי ימא: בין גלא לגלא תלת מאה פרסי, ורומא דגלא תלת מאה פרסי. זימנא חדא הוה אולינן באורחא, ודלינן גלא עד דחוינן בי מרבעתיה דכוכבא זוטא, והויא לי כמבור ארבעין גריוו בורא דחרדלא, ואי דלינן טפי - הוה מקלינן מהבליה. ורמי לה גלא קלא לחברתה: חבירתי, שבקת מידי בעלמא דלא שטפתיה, דניתי אנא ונאבדיה? א"ל: פוק חוי גבורתא דמריך, מלא חוטא חלא ולא עברי, שנאמר (ירמיהו ה', כב) 'האותי לא תידאו נאם ה' אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים חוק עולם ולא יעברנהו'."

רשב"ם:

"בין גלא לגלא תלתא מאה פרסי - ומשום דאמר בסמוך ורמא ליה גלא קלא לחבריה איצטריך לאשמועינן דמשלש מאות פרסי שמעין קולות לחבירו. דלינן גלא - יותר משיעור גבהו השליכנו למעלה עד לרקיע אי נמי הבלא דרקיע נפיש עד מהלך

קרוב לחמש מאות שנה שיש מן הרקיע עד לארץ. מרבעתיה - שכינו. דכוכבא זוטא - כוכב קטן שבקטנים. ביזרא - בית זרע ארבעים כור של חרדל דנפיש משל שאר זרעים. מקלינן מהבליה - נשרפים מחום כוכב. ורמא ליה גלא - נתן קולו כלומר, צעק כדוגמת תהום אל תהום קורא ושמא מלאכים הממונים עליהם הם. שבקת מידי בעלמא כו' - מפני שהגביה כל כך היה סבור שיצא חוץ לשפת הים ושטף את העולם. ונחרביה - מפני עון הדור. א"ל - גלא לחבריה. פוק חזי גבורתא דמרך כו' - כלומר אין לי רשות לצאת. כמלא חוטא חלא - מלא רוחב חוט איני יכול לצאת מן החול. שנאמר האותי וגו' - גמרא קאמר ליה".

תרגום:

אמר רבה: סיפרו לי יורדי הים: בין גל לגל, שלש מאות פרסאות (כ-1350 ק"מ!) וגובה הגל שלש מאות פרסאות. פעם אחת הלכנו בדרך והרים אותנו הגל עד שראינו את מקום מרבצו של כוכב קטן והיה גודלו כמו מקום שזרעים בו ארבעים סאה של זרע חרדל. ואם היה מעלה אותנו יותר - היינו נשרפים מחומו של הכוכב. וצעק בקול כוכב לחברו: "האם הנחת משהו בעולם שלא שטפת אותו שאבוא אני ואאבד אותו?" אמר לו: צא וראה גבורת אדוניך (הקב"ה) כרוחב חוט חול ביבשה איני עובר שנאמר: "האותי לא תיראו נאם ה' אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים חוק עולם ולא יעברנהו."

המבאר: רבי אברהם יצחק הכהן קוק, רבה הראשי של ארץ ישראל (1865 - 1935)

בספר: מאמרי הראייה
דרך הביאור: אליגורית קבלית.

קודים:

הגלים - רוחות הטומאה המבקשים לאבד את העולם. הרווח בין הגלים 300 פרסה - סמל למחנה ישראל שגודלו 3 פרסאות (עפ"י סנהדרין ה, ע"ב), "והוא בעשיה. ונדע שעשיה סוד אחדות, ויצירה עשרות, ובריאה מאות...ע"כ בבריאה, שהוא מקום נשמותיהם של ישראל, הוא שיעור מחנה ישראל תלת מאה פרסי". מחנה זה עומד בתווך בין כוחות הטומאה (הגלים) וחוצץ ביניהם. התרוממות הגל 300 אמה - הניסיון של כוח הרע המקביל בגודלו למחנה ישראל לצוד נפשות מישראל. ההליכה בדרך של רב"ח - ניסיון להכיר ולהבחין בכוחות הטומאה "כדי להבין ענינם ואיך להשמר מהם".

א ישלוט

א'ם (ראה

א בא מן

נ שיקרא

ן הזרמה

תהילים

ע: מכוח

תהילים

ת קבעת

ז: שמים

זדשה"י).

ה שהוא

נב, ע"א

ם ובפני

זיהודים

זחומה).

הקב"ה

קופץ על

זוטף יין

שדה חרדל - מקום מאכל לדבורים (ראה ב"ב כה, ע"ב) שהם סמל לכוחות הרוע (עפ"י דברים א', מד: "וירדפו אתכם כאשר תעשנה הדבורים" ותהילים קי"ח, יב: "סבוני כדבורים").

מידת 40 כור - "כלל כוחות הרע המה די מדרגות כנגד די מעלות אבי"ע (אצילות, בריאה, יצירה, עשייה), וכנגד חו"ב תו"מ (חוכמה ובינה, תפארת ומלכות) כנדע... ואע"פ שמתחילה דיבר במאות, מ"מ כשבא לדבר נגד בחי הנפש הנופלת בידם, אין הנפילה לנשמה שהיא בבריאה כי שמה לא תגיע יד זרים... רק ביצירה שהוא סוד טו"ר (טוב רוע).

הכוכב שגודלו 40 כור - אדם מישראל (עפ"י במדבר רבה ב', יג שישראל נמשלו לכוכבים) השרוי בטומאה.

החול - גוף האדם החומרי וכוחותיו "אשר במה נחשב הוא".

הביאור:

רבב"ח בא לעיין בכוח הרע (עליה על הגל והתקרבות למקום שדה החרדל) כדי לדעת כיצד להישמר מפניו. הוא הבין שאין להתקרב יותר מדי בהתבוננות ברע ובכוחו כי הדבר מסוכן ועלול למשוך ולקלקל את המביט (סכנת ההישרפות מההבל של הכוכב). אומנם כוחות הרוע יש להם שליטה ויכולת עצומה להרס (הרצון של הגל לשטוף את העולם) אך אפשרות זו מוגבלת בנשמת האדם בזמן שהיא שוכנת בגוף (החול) משום שיש לאדם יכולת בחירה חופשית (כדברי ה': "שמתי חול גבול ליס") ויכול לשוב בתשובה (אין הגל יכול לעבור את החול) ואפילו הרבה לפשע".

3.

"אמר רבה: לדידי חזי לי הורמין בר לילית כי קא רהיט אקופיא דשורא דמחזוא, ורהיט פרשא כי רכיב חיותא מתתאיה ולא יכיל ליה. זמנא חדא הוה מסרגאן ליה תרתיה כודנייתי וקיימן אתרי גישרי דרוגג, ושואר מהאי להאי ומהאי להאי, ונקיט תרי מזגי דחמרא בידיה, ומוריק מהאי להאי ומהאי להאי ולא נטפא ניטופתא לארעא, ואותו היום (תהלים ק"ז, כו) יעלו שמים ירדו תהומות הוה, עד דשמעו בי מלכותא וקטלוהו".

רשב"ם:

"הורמין - בנו"ן גרסו" כך שמעתי מאבא מרי ואני שמעתי הורמיז בזו"ן שד, כדאמר' בסנהדרין (דף לט) מפלגא דתתא דהורמיז. אקופי דשורא - על שיני החומה,

והאי עובדא להודיע צדקותיו של הקב"ה שמרחם על בריותיו ואינו נותן רשות לאלו להזיקן וגם שלא לצאת בדרך יחיד. ורהיט פרשא - לפי תומו. ולא יכיל ליה - שהיה השד רץ ביותר ומיהו הפרש לא היה מתכוין לכך. סריגן - שהיה אוכף וסרגא נתונין על הפרדות. אתרי גישרי דרוגג - שם אותו הנהר והיו רחוקין זה מזה והיה מדלג מפרדה זו לפרדה זו. תרתי כסא דחמרא - שניהם מלאים יין והיה מוריק תרוייהו ביחד זה בתוך זה בהדי דקמשוור ואינו נשפך אפי' טפה אחת ואע"פ שהיה אותו יום רוח סערה שהיו עולין יורדי הים באניות עד לשמים ויורדין עד תהומות מכח הרוח ואף על פי כן לא נפלה טפה לארץ. יעלו שמים וגו' - פסוק הוא גבי יורדי הים בספר תהלים. ה"ג שמעין בי מלכא וקטלוהו - בי מלכא דשידי שאין דרכו של שד להראות לבני אדם והרגוהו מפני שהיה מגלה סודם ואית דאמר בי מלכא קיסר שהיה ירא שלא יטול המלכות ממנו שהיה אותו שד מאדם הבא על השידה והיה דר בין האנשים".

תרגום:

אמר רבה: אני עצמי ראיתי את הורמין בן לילית כשהוא רץ על שיני חומת העיר מחווא, ורץ פרש רכוב על בהמה מתחתיו ולא יכל להשיג את הפרש. פעם אחת היו חבושות להורמין שתי פרדות שהיו על שני גשרים של הנהר רוגג וקפץ מזו לזו ומזו לזו, והחזיק שתי כוסות יין בידיהו והיה מוריק מזו לזו ומזו לזו, ולא נטפה טיפה לארץ, ואותו היום (שאירע בו הדבר, היה יום סערה שמתואר כ-) "יעלו שמים ירדו תהומות". (והיה עושה מעשה זה) עד ששמעו על כך בבית המלכות והרגו את הורמין בן לילית.

המבאר: מהרש"א, ר' שמואל אליעזר אידלש (פולין, 1560-1631)

בפירושו לגמ' על אתר.

דרך הביאור: אליגורית

קודים:

הורמין בן לילית - הוא השטן הוא יצר הרע (עפ"י ב"ב טז, ע"א).
ריצת הורמין על ראש החומה - ניסיון להשטין את ישראל בחלק החלש שלהם, והם: או החלקים בדברי התורה שאין בהם טעם מפורש כשעטנו ופרה אדומה, או בני אדם "שאין חזקים הרבה באמונה", או בני אדם שהם "דקי השכל", כמו שראש החומה חלש מהבסיס.

פרש רכוב על סוס - איש ההולך כדרכם של הצדיקים שדרכם לרוץ למצוות הבורא כסוס (עפ"י סנהדרין צו, ע"א): "אני משלם שכר לאברהם יצחק ויעקב שרצו לפני כסוסים".

הורמין לא יכול להשיג את הפרש (מפרש הפוך מרשב"ם: שהפרש לא משיג את

הורמין) - השטן אינו יכול לפגוע בצדיקים "כי המצוות מגינין עליהם שלא ישלוט בהן יצר הרע".

שתי פרדות - הפרד הוא בן תערובת פסול והוא סמל לאומות העולם (ראה מהרשי"א בכורות ח, ע"א: "דכשם שהפרדה אינו זרע שיקרא ע"ש אביו שהוא בא מן הסוס והחמור גם אין לו זרע, כך העובדי כוכבים פסולים הם ואין להם זרע שיקרא ע"ש אביהם דאין להם יחוס אב ז"ש בהם יזרמת סוסים זרמתם דהיינו כעין הזרמה שיש לסוס עם החמור שבא מהם הפרדה".

נהר דונג (גורס בשינוי מהנדפס רוגג) - מקום מזומן לכליה (עפ"י הפסוק בתהילים ס"ח, נ: "כהמס דונג מפני אש יאבדו רשעים מפני אלהים").

קפיצת הורמין על הפרדות - התגרות וסכסוך של האומות זה בזה הנובע מכוח עליון (כמסופר בדניאל י"א).

כוסות היין - "רומז לכוס התרעלה ששתו העובדי כוכבים לעתיד" (השווה תהילים פרק ס', ח: "השקיתנו יין תרעלה" וישעיה נא, כב-כג: "את כוס התרעלה את קבעת כוס חמתי... שמתיה ביד מוגיד").

הכוסות אינם נוטפים - הכיליון והפורענות של הגויים הנו מוחלט.

אותו היום "יעלו הרים ירדו תהומות" - הוא היום לעתיד לבוא שיהיו בו שמים חדשים וארץ חדשה (עפ"י ישעיה ס"ה, יז: "כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה"). שמייעה בבית המלכות והריגת הורמין - "דאז שמעו בי מלכא דשמיא מה שהוא מתגרה בצדיקים להתעותן ולא יכיל להו וקטליניה לשטן" (עפ"י סוכה נב, ע"א "לעתיד לבא מביאו הקדוש ברוך הוא ליצר הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים").

הביאור:

בימינו אלה השטן (הורמין בן לילית) פוגע בחוליות החלשות שבישראל, היהודים שאין אמונתם חזקה או שנטפל למצוות שאין אנו יודעים טעמם (שיני החומה). הצדיק (הרוכב על סוס) ניצול ממנו (ואין הוא משיגו). לעתיד לבוא עתיד הקב"ה להשתמש בכוח זה של השטן להתגרויות של אומות העולם זה בזה (הורמין קופץ על שתי פרדות עם כוסות יין מעל נהר דונג) ופורענותם תהיה מושלמת (לא נוטף יין לארץ כלל) ובנוסף לכך יבוטל לישראל יצר הרע (הריגת הורמין).

4. "אמר רבה: לדידי חזי לי אורזילא בר יומיה דהוה כהר תבור, והר תבור כמה הווי ארבעין (כך בכתבי יד ובמקבילה בובחים קיג, ע"ב, ובדפוסים: ארבע) פרסי, ומשאכא

דעואריה תלתא פרסי, ובי מרבעתא דרישיה פרסא ופלגא,
רמא כופתא וסכר ליה לירדנא".

רשב"ם:

"אורזילא בר יומא - ראם בן יום אחד דאותו היום נולד. כי הר תבור - כן היה גדול. בי מרבעתא דרישיה - מקום הנחת ראשו כששוכב על הקרקע. רמא כופתא - הטיל ריעו וסכר הריעו לירדנא לפי שעה עד שמשמסוהו המים מעט מעט".

תרגום

אמר רבה אני ראיתי ראם בן יומו שהיה גובהו כהר תבור. והר תבור כמה גובהו? ארבעים פרסאות. ומקום הנחת ראשו של הראם פרסה וחצי. הטיל צואה וסכר על ידו את הירדן.

המבאר: הגר"א, ר' אליהו בן שלמה זלמן (וילנא, 1720-1797)

בספר: פירוש על כמה אגדות, וילנא, 1880, מהדורת צילום ירושלים תשמ"א, עמ' 128-129.

דרך הביאור: אליגורית קבלית.

קודים:

קרניים - שיטת הפלפול הדומה לניגוח ע"י קרניים.
ראם - בעל הקרניים הגדולות ביותר "וקרני ראם קרניו", זהו המפלפל הגדול ביותר.

התבור - סמל ליהירות, כאגדה על הר התבור שנדחף כדי שתינתן תורה עליו (מגילה כט, ע"א).

גובה התבור ארבעים פרסאות - א. כנגד גיל 40 באדם עליו אמרו חז"ל (אבות ה', כא) "בן ארבעים לבינה" וזהו הגיל המתאים להבין ולפלפל. ב. זהו גם מרחק הליכה של 4 ימים, כנגד הימים רביעי חמישי שישי שבת שעפ"י המקובלים הם ימי הכנה לקדושה ("ושבת קודש היא עיקר הקדושה"). גם בלימוד יש צורך בהכנה של זמן שבסופה מגיעים לקדושה.

גובה הצוואר שלוש פרסאות - רמז לאדם שראשו בעננים, בעל גאוה, חושב שהגיע לגדולה (השווה גובה 3 פרסאות ב"ב עה, ע"א, גובהה של ירושלים של מעלה מעל ירושלים של מטה).

מקום הנחת ראשו פרסה וחצי - ג"כ רמז לגאוה "שמניח ראשו בין הגדולים אף שיהיו גדולים כמשה רבינו עליו השלום שהיה חנייתו לפני המשכן באמצע מחנה

ישראל ומחנה ישראל היה גי' פרסה נמצא מסוף מחנה ישראל עד האמצע פרסה ופלגי והאי אורזילא הוא הערב רב ועומד חוץ למחנה ישראל אמנם מניח ראשו במקום גדולים.

הירדן - ת"ח נקרא ירדן (עפ"י אבות דרי נתן נ"א פרק מי ד"ה לענין התלמידים: "דג מן הירדן כיצד? זה תלמיד חכם שלמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות ואין בו דעת להשיב").

הטלת הצואה בירדן - דרכו של הגאון שלימודו משובש וכשהוא רואה שאינו יכול לנצח את תלמידי החכמים הוא מבאיש את ריחם "כי כן דרכי הקנאה כשאינו יכול להגביה את עצמו אז הוא מבאיש ומטנף את חברו".

הביאור:

סדר הלימוד צריך להיות תחילה מילוי כרסו בלימוד הספרים "מקרא, משנה, גמרא, בבלי, ירושלמי, תוספתא, מכילתא, ספרא וספרי וכל הבריתות" ואח"כ בגיל ארבעים עיסוק בפילפול. אדם שבתחילת לימודו מתחיל עם הפילפול (ראם בן יום אחד) הנו גורם לשיבוש דרכי הלימוד, דבר שנובע מתוך גאוה (גובה הצואה) ושכביכול כבר יודע לפלפל (הגעה לגובה התבור שגובהו 40 פרסה). כשמכיר הוא ת"ח אמיתי (ירדן) הדבר מביאו לידי קנאה בו ובמיוחד כשרואה שאינו יכול לנצחו בלימודו ובפילפולו, אז הוא מכפיש אותו 'ומלכלך' עליו (מטיל גל).

המבאר: הריטב"א, ר' יום טוב בן אברהם אשבילי (ספרד, 1250?-1330)

בביאורו על אתר:

דרך הביאור על אגדות רבה בר בר חנה חלקה ראלית פשטית וחלקה אליגורית, הביאור להלן אליגורי אך לא צמוד טקסט. הריטב"א מדבר על הישמעאלים (איסלם) כביאור לאגדה אף שהיו מאוחרים לרבב"ח. או שהוא לא היה מודע לבעיה כרונולוגית זו, או שביאר שרבב"ח ראה זאת בחזון / חלום נבואי.

קודים:

ראם - סמל לכוח הגדל ומתרומם ומתעצם במהירות (עפ"י במדבר כג, כב "אל מוציאם ממצרים כתועפות ראם לוי" רש"י: ותוקף רב הוא זה), "יוזה היה משל שהוא אמונת הישמעאלים שקמה מהרה כמעט, וראמה וגבהה".

הירדן - אמונת ישראל.

צואת הראם הסותמת את הירדן - קלקול האומות את ישראל.

הביאור:

הדת והאמונה הישמעאלית (הראם) אפילו בתחילתה (בן יום אחד) כבר התעצמה והתגדלה במהירות עצומה (גודל הראם). הנוק (צואה) שהיא גורמת לישראל ואמונתו (הירדן) גדול (סתומת הירדן).

5.

"ואמר רבה בר בר חנה: לדידי חזיא לי ההיא אקרוקתא דהווא כי אקרא דהגרוניא, ואקרא דהגרוניא כמה הווא? שתין בתי, אתא תנינא בלעה, אתא פושקנצא ובלעה לתנינא וסליק יתיב באילנא. תא חזי כמה נפיש חיליה דאילנא. אמר רב פפא בר שמואל: אי לא הוואי התם לא הימני."

רשב"ם:

"אקרוקתא - צפרדע. כאקרא דהגרוניא - גדול היה כאותו כרך. ואקרא דהגרוניא כמה הוה שיתין בתי - הגמרא קאמר ליה. אתא תנינא - רבה קאמר ליה. פושקנצא - עורב נקבה. באילנא - על ענף אחד כדרך העופות. לא הימני - לא האמנתי."

תרגום:

ואמר רבה בר בר חנה: אני ראיתי צפרדע אחת שגודלה היה ככרך של אקרא דהוגרניא, ואקרא דהוגרניא כמה גודלו? שישים בתיים. בא נחש ובלעה. בא עורב ובלע את הנחש ועלה וישב על אילן. בא וראה כמה גדול כוחו של האילן. אמר רב פפא בר שמואל אם לא הייתי שם לא הייתי מאמין.

המבאר: ר' נחמן מברסלב (אומן, 1772-1811).

בספר: ליקוטי מוהר"ן, הוצאת כולל ברסלב בני ברק, ללא תאריך, עמ' ב-ג.

דרך הביאור:

דרשה מחודשת של האגדה ושל מפרשיה. ר' נחמן נוטל חלק מהמילים המרכיבות את האגדה, ודורשם מחדש. כדרך שעשו חז"ל לפסוקי התורה כך הוא דורש את דברי רבה בר בר חנה. יתרה מזו: מרתק לראות כיצד אין הוא נמנע לדרוש אפילו את מילות הפירוש של הרשב"ם מפרש הגמרא! התוצאה המתקבלת - דרשה חסידית, קבלית, אליגורית, ובה דברי מוסר ודרוש.

הביאור:

רבה בר בר חנה אומר שהוא מכיר את ציפור הדעה (= צפר-דע) שהוא מקור הטוב, ממנו נמשכים קולם, נגינתם, וקריאת הגרון (הגרוניא - מלשון "קרא בגרון" ישעיה נ"ח, א)) של החזנים הכשרים. אותו קול הותקן והוכשר ע"י לימוד הגמרא (עפ"י דברי הרשב"ם בד"ה: ואקרא דהגרוניא כמה הוה שיתין בתי יתלמודא קאמר ליה) שבו שישים מסכתות (שישים בתים). אך אם התלמוד ילמד שלא לשמה על מנת להיקרא רבי (רשב"ם ירבה קאמר ליה) אזי הלימוד אינו בישרות כל כך ואינו יכול להועיל (בא נחש ובלעה). תיקון הקלקול ע"י לימוד בלילה (העורב, לשון ערבית, בולע את הנחש) דבר הגורם לחוט של חסד, כחסדו של אברהם, עליו נאמר (בראשית כ"א, ג) שנטע אשל (עלה וישב על אילן). רבה בר בר חנה מתפלא על עוצמת הלימוד שאפילו על חזנים אלו הוא יכול להגן (בא וראה כמה גדול כוחו של האילן)

סיכום הביאור:

חזנים רשעים קולם בתפילתם נובע מספרה רוחנית עליונה, שם יש "ציפורים שבקליפה" אשר להם כוח נגינה, הנמשך אל אותם חזנים. לעומתם, חזנים כשרים, קולם נובע "מצפרים חיות טהורות". תיקונו של אדם שקשה עליו עבודת הבורא בשומעו את אותם חזנים רשעים, נעשית דרך הלימוד של השי"ס בלילה ואז חוט של חסד ימשך מהלומד אל אותו חזן וכך יתקן את קול תפילת החזן.

6. "ואמר רבה בר בר חנה: זימנא חדא הוה קא אזלינן בספינתא, וחזינן ההוא כוורא דיתבא ליה אכלה טינא באוסיי, ואדחוהו מיא ושדיוהו לגודא וחרוב מיניה שתין מחוזי, ואכול מיניה שתין מחוזי, ומלחו מיניה שתין מחוזי, ומלאו מחד גלגלא דעיניה תלת מאה גרבי משתא, וכי הדרן לבתר תריסר ירחי שתא, חזינן דהוה קא מנסרי מגרמי מטללתא, ויתבי למבניהו הנך מחוזי."

רשב"ם:

"כוורא - דג. אכלה טינא - שרץ קטן. באוסייה - בנחיריו של דג נכנס השרץ ונראה לי דהיינו כילבית כדאמר' בעלמא (שבת עז: ע"ש) שלשה אימות הן חלש על הגבור אימת כילבית על לזיתן. ואדחיוהו מיא - הדיחוהו המים והשליכוהו כדרך ים שאינו סובל דבר מת. חרבו מיניה שתין מחוזי - שהשליכו על ששים כרכים ושיברן כולן שהיה גדול כל כך. ואכלו מיניה שתין מחוזי - בעודנו לת. ומלחו מיניה שתין מחוזי - אחרים שהיו רחוקים משם ומלחו ממנו ונשאוהו למקומן. מחד גלגלא דעיניה -

מגלגל עינו לקחו שמן תלת מאה גרבי. לשנה אחרת הוו מנסרי - לבנות מעצמות הדג אותן מחוזי שהפילי".

תרגום:

ואמר רבה בר בר חנה: פעם אחת היינו מהלכים בספינה וראינו דג אחד שישב לו שרץ קטן בנחיריו (ומת) ופלטוהו המים ליבשה וחרבו ממנו שישים מחוזות ואכלו ממנו שישים מחוזות ומלחו ממנו שישים מחוזות ומלאו מאחד מגלגלי עינו שלש מאות כדי שמן וכשחזרנו לאחר שנים עשר חדש ראינו שהיו מנסרים מעצמותיו קורות וישבו לבנות אותם המחוזות.

המבאר: רבי אברהם יצחק הכהן קוק

בספר: מאמרי הראייה

דרך הביאור: אליגורית צמודת טקסט.

קודים:

הים - הוא ים התורה.
שישים המחוזות - הבניין שנוצר מלימוד התורה.
תפקיד בני האדם לחתור בים - היינו, לקיים מצוות.
הדג - הנשמה השוחה במעמקים ללא קושי.
דג שיש בנחיריו טינא - נשמת ת"ח שקלקל מעשיו.
שמן - הוא החכמה (כמנורה שמיקומה בדרום ואמרו חז"ל הרוצה להחכים ידרים).
העין שממנה מפיקים שמן - הצד שלא קולקל בראיות אסורות, ועדיין אף לאחר המוות, ניתן להפיק ממנה תועלת.

הביאור:

תלמיד חכם (דג) אע"פ שקלקל מעשיו (נכנס שרץ באפו) ובזאת נחרבים בנייני יצירה שלמים (שישים מחוזות), בכל זאת מתורתו שנשארת ניתן להפיק עדין הרבה חכמה (השמן המופק מהעין, אכילת הדג, מליחת הדג). לאחר שנים עשר חדש, שבו נשמתו מיתקנת, מושלם התיקון ויצירתו הרוחנית נבנית מחדש (מעצמותיו לוקחים קורות לבניין שישים המחוזות שנחרבו).

סיכום ומסקנות

ידועה ומפורסמת דעתו של הרמב"ם ובית מדרשו בעניין אגדות חז"ל והאלגוריה (משלים' בלשוננו) שיש למצוא בהם. הוא כתב על העיקרון האלגורי בהרבה מקומות¹, ושיטה זו בוודאי מיוסדת על שיטות גאוניים², אך יישומה של המתודה האלגורית באגדות רבב"ח בכתב הינו כמעט נעדר לחלוטין³.

נראה לי, שאכן פרשנות אלגורית הייתה קיימת כבר בתקופות הקדומות, אך היא הועברה במסורת בע"פ ולא נכתבה, אולי בגלל החשש לגלות סודות, או בגלל הנימוק: "הם הסתירו ואני אגלה!" בין כך ובין כך, בשלהי המאה החמש עשרה ובעיקר במאות ה-16-18, נכתבו פירושים אלגוריים רבים בכל רחבי אירופה, ותהליך זה נמשך עד ימינו אלו.

וכאן אנו מגיעים לשאלות הבאות: האם הדברים אכן נכתבו כאלגוריה? האם המספר עצמו כיוון לדברים ולרעיונות אלו? ואולי כוונות ורעיונות אחרים עמדו לנגד עינינו?

לעניות דעתי, ביאורים רציונליים לאגדות אלו אינם עוברים את מבחן הביקורת. גישה המנסה לבסס את הסיפור בריאליה נמצא אצל פרשנים שונים, החל בריטביא על אתר וכלה באברהם זוטרא⁴.

הויכוח בדבר אגדות חז"ל הוא עתיק יומין, אותו כה הטיב לתאר הרמב"ם בהקדמה לפרק חלק, בדבר שלושת הכיתות: הכת המקבלת אגדות חז"ל כפשוטן, הכת ההולכת בדרך זו אך הדבר מביאה גם לידי זלוזל בחז"ל, והכת השלישית הרואה בהם משלים ואלגוריות - היה בעבר וימשיך ככל הנראה גם להבא. אנו בסקירה זו הבאנו רק דוגמית לאגדות אלו תוך ניסיון להביא פירוש אלגורי המתקבל על הדעת. אך גם אם לא הצלחנו בישוב האגדה נשאר עם טירדת המחשבה כדי לחפש פירוש שכזה*.

1. הקדמת המשנה, ההקדמה המפורסמת לפרק חלק, אגרת תחיית המתים, ובמיוחד ח"ג פמ"ג.
2. כגון רס"ג, אוה"ג, ברכות נט, ע"א; רב האי גאון, אוה"ג ברכות ג, ע"א, שם, שבת קח, ע"א; הביא מקורות אלו וסקר את דרכי האגדה בפרשנות י' פרנקל, דרכי האגדה והמדדש, כרך ב, תל אביב 1996, עמ' 501-531.

3. ההתייחסות המפורשת היחידה שמצאתי לרבב"ח בתורת הגאונים היא מתשובות הגאונים, בעניין מקום שבו נושקים ארץ ושמיים המסבירים זאת בריאליה של בניית מעין שעון המופעל ע"י מים או רוח: "ועשה בו דמות רקיע וגלגל ובכל עשרים וארבע שעות היה סובב סביבה אחת... והיו קוראין אותו שמים. ורבה בר בר חנה לא היה יודע איך הוא עד שהודיעו הערבי" (תשובות הגאונים הרכב, סימן שע"ד ובסימן י"ב; שו"ת הרי"ף סימן שי"ד). ידוע שהרמב"ם עמד לכתוב פירוש על אגדות חז"ל אך בסופו של דבר חזר בו מסיבות שונות, ראה בפירוש המשנה הקדמה לפרק חלק, מהדורת קאפה, עמ' קמ; ר' אברהם בן הרמב"ם, 'מאמר על אודות דרשות חז"ל', מובא בהקדמות לספר 'עין יעקב'.

4. מובא ביחידושי הגאונים' על 'עין יעקב', ירושלים תשכ"א, עמ' סט, ע"ב ו-ע, ע"א.
* מפאת אורכו של המאמר נאלצנו לקצרו. נשלים בסי"ד בחוברת הבאה ועם המחבר והקוראים - הסליחה! - המערכת.